

MAGDALENA BINIAŚ-SZKOPEK

INSTYTUT HISTORII UAM

BIBLIOTEKA KÓRNICKA

**KSIĘGA MIEJSKA ZBĄSZYŃSKA (1588–1914)
– ZAPOMNIANE ŹRÓDŁO DO DZIEJÓW ZBĄSZYNIA
W ZBIORACH BIBLIOTEKI KÓRNICKIEJ**

Źródłami służącymi historykom do prowadzenia badań regionalnych, nad dziejami administracji i urzędów w miastach czy analiz prozopograficznych urzędników miejskich czasów średniowiecznych i nowożytnych są m.in. księgi wpisów. Od XIV do końca XVIII wieku stanowiły one w Polsce podstawowy produkt kancelaryjny lokalnych urzędów i sądów. Choć materiały źródłowe wytworzone w nich od lat stanowią przedmiot zainteresowania historyków i archiwistów, to jednak wciąż pozostają źródłem nie w pełni wykorzystanym do opracowania zagadnień związanych z kancelariami, urzędnikami, ustrojem i administracją, a także dziejami miast. Warto również podkreślić, że o ile o pracy instytucji działających w dużych i średnich ośrodkach miejskich Rzeczypospolitej¹ napisano wiele, tak o sytuacji urzędów i pisarzy z mniejszych miast wciąż wiemy zbyt mało². Powodów jest kilka. Z jednej strony źródła do dziejów tego typu miast nie

---

¹ Kategorię miast podaje za podziałem wprowadzonym przez Henryka Samsonowicza, *Sieć miejska w Polsce późnego średniowiecza*, [w:] Maria Bogucka, Henryk Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986, s. 108–111. Na podstawie obowiązkowej liczby zbrojnych wystawianych przez miasta wielkopolskie zaliczył on Zbąszyń do kategorii 3 (gdzie największe miasta – jak Poznań – otrzymały kategorię 1).

² Jednymi z nielicznych kompletnych opracowań dotyczących małych miast są prace Janusza Łosowskiego: *Księgi miejskie Bełżyc (XVI–XVIII w.)*, „Archeion” 1989, nr 86, s. 33–62, a szczególnie rozprawa tegoż, *Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego od XV do XVIII wieku*, Lublin 1997, s. 8–12, tu również podsumowano szczerpkową literaturę odnośnie do badań nad księgami miejskimi innych miast prywatnych w Rzeczypospolitej, a także zebrano bibliografię dotyczącą

zachowały się lub są mocno niekompletne. Z drugiej – brakowało jednoznacznych zasad dotyczących funkcjonowania urzędów i ich kancelarii w mniejszych ośrodkach, nieraz okresowo zawieszano ich działanie lub też prowadzenie zapisów powierzano przygodnym pisarzom. Zestawienie produkcji akt dużych i małych miast pokazuje znaczące różnice między nimi.

Ponadto, jak wspomniałam, w mniejszych ośrodkach wytwarzano znacznie mniej akt, jednakże zakres tematyczny prowadzonej księgi miejskiej był znacznie szerszy, gdyż obejmował ogół spraw dotyczących życia miasta. Natomiast w większych miastach od XVI do XVIII wieku tworzone osobne serie zapisów dla poszczególnych typów not, zapisując je na złożonych składkach i zszywając później w odrębne woluminy. Podział o podręcznikowym już dziś charakterze, zaproponowany przez Józefa Szymańskiego pod koniec lat 60. ubiegłego wieku, zakładał rozdzielenie produkcji kancelaryjnej miast na księgi wójtowskie (*advocatalia*), ławnicze (*scabinalia*) i radzieckie (*consularia*), z których te ostatnie autor rozłączył jeszcze w osobne serie: księgi administracyjne, sądowe i rachunkowe³. Z kolei Irena Radtke sugerowała nieco bardziej szczegółowy podział rodzajów wpisów

---

dziejów kancelarii miast z terenu dzisiejszych Czech i Słowacji. Ważne są studia Agnieszki Bartoszewicz, *Warta. Społeczeństwo miasta w 2 połowie XV i na początku XVI wieku*, [Warszawa 1997]; tejsze, *Księgi sądowe Nowej Wsi (Łobzowskiej) z drugiej połowy XV w.*, „*Studia Źródłoznawcze*” 2001, nr 39, s. 115–131; tejsze, *Piśmienność mieszczańska na późnośredniowiecznym Mazowszu. Problemy i perspektywy badawcze*, „*Rocznik Mazowiecki*” 2010, nr 22, s. 9–26; tejsze, „*Pauperes litterati*” w polskich miastach późnego średniowiecza, [w:], *Europejczycy, Afrykanie i inni. Studia ofiarowane Profesorowi Michałowi Tymowskiemu*, red. Bronisław Nowak, Mirosław Nagielski, Jerzy Pysiak, Warszawa 2011, s. 93–110; tejsze, *Piśmienność mieszczańska w późnośredniowiecznej Polsce*, [w:] *Historia społeczna późnego średniowiecza. Nowe badania*, red. Sławomir Gawlas przy współudziale M.T. Szczepańskiego, Warszawa 2011, s. 275–292; w pracach tych szczegółowo podsumowano wcześniejszą literaturę. Drobniejsze studia dotyczące pojedynczych ksiąg i miasteczek zob. m.in.: Łukasz Hajdrych, *Księga wójtowska miasta Kleczewa jako źródło do badań mikrohistorycznych*, [w:] *Źródła historyczne: nowe konteksty – badania – interpretacje*, red. Violetta Julkowska, Sabina Jakutović, Piotr Krajewski, Poznań 2017, s. 35–44. Edycje ksiąg prowadzonych w średnich i małych miastach zob.: *Księgi miejskie wojnickie, Advocatitalia*, t. I, wyd. Józef Szymański, Wojnicz 1995; *Szamotołuska księga ławnicza z lat 1567–1579: Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz Ms. boruss. fol. 1002*, wyd. Antoni Gąsiorowski, Tomasz Jurek, Izabela Skierska, Szamotoły 2010; *Najdawniejsze zapiski z księgi miejskiej Pleszewa (1428–1444)*, wyd. Tomasz Jurek, [w:] *Wielkopolska dawniej i dziś. Studia, źródła i materiały*, t. I, Poznań 2011; *Księga ławnicza miasta Nowego nad Wisłą (1416–1527)*, wyd. Krzysztof Mikulski, Wiesław Nowosad, Toruń 2012; *Księgi wójtowsko-ławnicze miasta Lublina z XV wieku*, oprac. i wyd. Grzegorz Jawor, Małgorzata Kołacz-Chmiel, Anna Sochacka; wstęp Piotr Dymmel, Lublin 2012; *Najstarsza pleszewska księga radziecka: zapiski z lat 1485–1519*, wyd., przeł. i oprac. Adam Kozak, [w:] *Wielkopolska dawniej i dziś. Studia, źródła i materiały*, t. IV, Poznań 2014; podsumowanie stanu badań nad kancelariami miejskimi zob. też Janusz Tandecki, *Kancelarie miast szlacheckich*, s. 407–410.

³ Józef Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, wyd. 6, Warszawa 2004, s. 466.

w księgach radzieckich ze względów rzeczowych na dotyczące: działalności administracyjnej, spraw o charakterze spornym i kryminalnym, kwestii niespornych, wyróżniła także noty kronikarskie⁴. Inną, związaną nie tyle z treścią, co z formą prowadzenia zapisów klasyfikację, uwzględniającą ogromną różnorodność typów spraw notowanych w księgach i tym samym nie wziętych pod uwagę w ramach wcześniej sugerowanych podziałów, stworzył Marcin Grulkowski, który w oparciu o literaturę niemiecką zaproponował nowy podział ksiąg miejskich ze względu na wpisywane do nich treści i formę ich prowadzenia. Według jego koncepcji systematyka powinna zawierać „księgi szczegółowe”, w których znajdują się wpisy dotyczące konkretnej, sprecyzowanej ściśle dziedziny, następnie tzw. „księgi mieszane”, zbierające, przeciwnie do poprzednich, noty o różnorodnym charakterze, umieszczane na kartach w układzie chronologicznym. Trzecim typem są „księgi złożone”, w których zawarto wpisy różnorodne, jednak konkretnie określone co do formy i rodzajów, a wprowadzane do księgi wpisów w ściśle ustalonym układzie – równoległego zapisywania not w różnych, zaznaczonych uprzednio miejscach jednego woluminu⁵. Warto zauważyć, że podział ten wydaje się znacznie lepiej odpowiadać różnorodności wytworów kancelarii miejskich, szczególnie w odniesieniu do małych miast, gdzie znacznie częściej niż w dużych ośrodkach bywało tak, że z uwagi choćby na niższą liczbę wnoszonych wpisów wszelkie noty o bardzo odrębnej tematyce wprowadzano do jednej, dzielonej jedynie wewnętrznymi księgami⁶.

W kolekcji rękopisów Biblioteki Kórnickiej Polskiej Akademii Nauk (dalej BK) znajduje się księga miejska Zbąszynia⁷. Nie wiemy, w jaki sposób trafiła do zasobu Biblioteki, jednak do tej pory nie została praktycznie wykorzystana przez

⁴ Irena Radtke, dz. cyt., s. 117–118, 143; na temat propozycji szerokiej klasyfikacji zapisów w księgach z uwagi na treść not zob. także Janusz Łosowski, *Kancelarie miast szlacheckich*, s. 110–153.

⁵ Marcin Grulkowski, dz. cyt., s. 135–142.

⁶ Janusz Tandecki, *Kancelarie miast szlacheckich*, s. 424–434; jak podkreśliła Agnieszka Bartoszewska (*Piśmienność mieszczańska w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012, s. 82), często forma podzielonego na części jednego woluminu księgi mogła stanowić początkową, najwcześniejszą formę funkcjonowania kancelarii ksiąg wpisów w mieście.

⁷ *Księga miejska zbąszyńska*, rękopis, BK PAN, sygn. BK 1730 (dalej BK 1730). Warto zauważyć, że Księga zbąszyńska nie jest jedynym źródłem tego typu przechowywanym w BK – poza księgami z Przeworska (sygn. BK 1098), z Krosna (BK 1353), z Raszkowa (BK 1055) czy księgą cechu rzeźników krakowskich (BK 1672); w zbiorach znajduje się także np. jedna z grupy przechowywanych dziś w całości w Moskwie ksiąg z zespołu Metryki Ruskiej; na ten temat zob. Patricia Kennedy Grimsted, *Księga Metryki Ruskiej w Bibliotece Kórnickiej. Akta kancelarii królewskiej z lat 1609–1612*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1993, z. 23, s. 183–205. Znane są również przykłady zaginięcia ksiąg, zob. choćby Przemysław Stanko, *Zaginiona najstarsza księga miejska Kęt z XIV–XVI wieku*, „Archiwista Polski” 2009, nr 54, z. 2, s. 27–42.

historyków. Nie zwrócili na nią uwagi ani autorzy najnowszej, obszernej monografii *Dzieje Zbąszynia*⁸, ani wcześniejszy monografista miasta Józef Krason⁹. Nie wykazała jej istnienia także autorka artykułu zbierającego wiedzę na temat ksiąg dotyczących miast szlacheckich w Wielkopolsce zgromadzonych w polskich instytucjach naukowych¹⁰.

Pierwsza praca, charakteryzująca stronę archiwalno-kancelaryjną księgi, napisana została na seminarium licencjackim przez Luizę Szczepańską¹¹. Praca ta jest dobrze przeprowadzoną próbą ogólnego zarysowania dziejów kancelarii miejskich w Polsce, jak i dość pobieżną analizą zawartości samej księgi. Autorka opisała także ogólnie działalność kancelarii miejskiej w Zbąszyniu, jednak największym jej zainteresowaniem cieszyły się zapiski kronikarskie zawarte w źródle. Opracowanie składa się z trzech rozdziałów, z których pierwszy, oparty w pełni na literaturze, przedstawia obraz lokacji miast w Polsce, a w dalszej kolejności system funkcjonowania kancelarii miejskich w Rzeczypospolitej od XV do XVIII wieku. W rozdziale drugim autorka przeprowadziła ogólną analizę dyplomatyczną księgi, natomiast w trzecim podjęła się pobieżnego i z oczywistych powodów selektywnego opisu jej treści, który scharakteryzowała, przyjmując układ rzeczowy. Niektóre z jej ustaleń będą bardzo przydatne w toku poniższych rozważań.

Wybrane z księgi zapiski o charakterze kronikarskim, na czele z obszernym fragmentem dotyczącym działań okresu wojny północnej na terenie Wielkopolski i jej związków ze Zbąszyniem, były przedmiotem zainteresowań Tomasza Karpińskiego, który przeprowadził edycję wybranych jej fragmentów¹². Poza wymienionymi przypadkami księga w żaden sposób nie zainteresowała dotychczas innych badaczy.

„Księga miejska miasta Zbąszynia” – taki opis widnieje w elektronicznym katalogu rękopisów BK PAN. Kolejne pola opisowe informują nas o sygnaturze księgi – BK 1730, dalej o jej chronologii – 1592–1807, liczbie kart – 257, następnie,

⁸ *Dzieje Zbąszynia*, red. Krzysztof Rzepa, Poznań 2014.

⁹ Józef Krason, *Zbąszyń z przełomu wieku XVI-go i XVII-go*, Zbąszyń 1935; podobnie w nowszej pracy *Zbąszyń. Zarys historii dziejów miasta*, red. Eugeniusz Kurzawa, Zenon Matuszewski, Zielona Góra 1985.

¹⁰ Kazimiera Chojnacka, dz. cyt., s. 82–83.

¹¹ Luiza Szczepańska, *Księga miejska Zbąszynia (BK 01730) – analiza kancelaryjno-archiwalna*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2017, praca licencjacka napisana pod kierunkiem naukowym dr Magdaleny Biniś-Szkopek, rkps. Autorka pracy była niezwykle pilną i sumienną studentką, stąd dziękuję jej w tym miejscu za bardzo owocną współpracę przy analizowaniu, odczytywaniu i opracowywaniu fragmentów księgi.

¹² Tomasz Karpiński, *Morowe powietrze w kronikach miejskich Wschowy i Zbąszynia w początku XVIII wieku*, „Rocznik Leszczyński” 2016, nr 16, s. 171–182, gdzie na s. 177–182 edycja wybranych fragmentów księgi.

iż wpisy w niej prowadzone były w językach łacińskim, polskim i niemieckim. Zamieszczono też bardzo lakoniczną notę o zawartości księgi: „Kwity rachunkowe, spisy obyw. przyjętych do prawa miejsk., zapiski wydarzeń wojennych z lat 1700–1719 i in.”¹³ Po przyjrzeniu się szczegółowo wszystkim kartom woluminu zauważymy, że już podstawowa chronologia podana w katalogu jest niepełna, gdyż najstarsza zapiska pochodzi z roku 1588, podczas gdy najmłodszy jest list napisany w języku niemieckim datowany na rok 1914, wcześniej luźny, dziś wszyty jako ostatnia karta w cały wolumin¹⁴.

Księga była w zbiorach Biblioteki Kórnickiej w okresie powojennym, lecz niewykluczone, że znalazła się tam wcześniej. Dotarła do instytucji zapewne wraz z kilkoma pojedynczymi, luźnymi kartami również zawierającymi zapiski dotyczące Zbąszynia. W latach 90. XX wieku, jak wynika z konsultacji z pracownikami pracowni konserwatorskiej Biblioteki przeprowadzonych przez autorkę oraz Luizę Szczepańską, w kwietniu 2017 roku wykonano gruntowną konserwację księgi, m.in. dano wtórną oprawę. Zabiegi te przeprowadziła pracująca wówczas w Pracowni Intrologatorskiej Teresa Jankowiak¹⁵. Na nowej okładce wklejono fragmenty bardzo zniszczonych starych okładek górnej i dolnej, nie zachowały się natomiast najmniejsze ślady grzbietu. Pozostałości pierwotnej oprawy wyraźnie wskazują, że pochodziła ona z drugiej połowy XVI wieku. Była to klasyczna oprawa renesansowa, gdzie deski obciążnięte zostały barwioną na czarno skórą, a zdobienia obu okładek oparte były na koncentrycznej ramie strychulcowej wypełnionej dekoracjami radełkowymi. Radełkowania ramy zewnętrznej zawierają ornament palmetowy. Pierwsza rama wewnętrzna wykorzystuje radełkowania z motywami figuralnymi postaci ewangelistów. Zwierciadło oprawy wypełnione jest radełkowaniami z ornamentem roślinnym oraz medalionami antycypującymi¹⁶.

¹³ Księga miejska miasta Zbąszynia, BK 1730, opis z katalogu elektronicznego BK PAN.

¹⁴ BK 1730, k. 4 oraz karta nienumerowana. Na szerszą chronologię księgi zwróciła uwagę Luiza Szczepańska, dz. cyt., s. 28, przyp. 82.

¹⁵ Informacja udzielona przez mgr Aleksandrę Kwiatkowską, konserwatora zatrudnionego w BK PAN. Niestety po naprawie przeprowadzonej przez p. Teresę Jankowiak nie pozostała w Archiwum BK PAN żadna dokumentacja konserwatorska – co jeszcze bardziej prawdopodobne, takowa nigdy nie powstała.

¹⁶ Za konsultację dziękuję Pani mgr Milenie Stępnia, pracownikowi BK PAN. Na temat przykładów podobnych radełkowań zob. Katarzyna Płaszczyńska, *Dekoracje opraw skórzanych XVI–XVII w. – figuracyjne motywy na radełkach (na przykładzie opraw z Biblioteki Księży Misjonarzy w Krakowie)*, [w:] *Problemy edytorstwa, bibliologii i typografii*, red. Agata Ptak, Katarzyna Baran, Lublin 2011, s. 271–281, o oprawach XVI-wiecznych w Polsce zob. też Ewa Ogonowska, *Oprawy zabytkowe i artystyczne XIII–XIX wieku*, Gdańsk 1993.

Księga posiada historyczną paginację, nadaną najpewniej tuż po przygotowaniu i oprawieniu zszytych składek, umieszczoną w górnej części strony, w centrum, przy okazji wniesienia na jej karty pierwszych wpisów, oraz współczesną foliację, dodaną prawdopodobnie po przeprowadzeniu ostatniej konserwacji (którą będę się posługiwać, analizując treść woluminu). Księga została założona w początku lat 90. XVI wieku, gdy burmistrzem był Łukasz Budich¹⁷. Warto podkreślić, iż powstała od razu jako tom przeznaczony do wypełnienia, o czym świadczy jednolity papier ze znakiem wodnym oraz wiele pustych, choć przygotowanych pod zapis stronic.

Omawiana księga wydaje się być najstarszą znaną tego typu księgą miejską Zbąszynia¹⁸. Fragmenty ksiąg zbąszyńskich z okresu XVI–XVIII wieku znajdują się także w Archiwum Państwowym w Poznaniu w dwóch zespołach – „Akta miasta Zbąszyń” oraz „Cechy miasta Zbąszyń”. W pierwszym z nich zachowały się dwie księgi wójtowskie z lat 1598–1646 i 1768–1793¹⁹ oraz osobno akta dotyczące cechów²⁰. Warto przypomnieć, że pozostałości kancelarii miejskiej Zbąszynia były przechowywane również w innej poznańskiej bibliotece naukowej – Bibliotece Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Niestety zaginęły one podczas II wojny światowej²¹.

Najwcześniejsze oryginalne zapisy wprowadzone do omawianej księgi zbąszyńskiej pochodzą z roku 1592²² i dotyczą spraw finansowych miasta. Równo-

---

¹⁷ Wskazują na to zapiski związane choćby z kwitowaniem okresu sprawowania przez Łukasza Budicha urzędu burmistrzowskiego, zob. BK 1730, k. 30v. Por. też Józef Krasoń, dz. cyt., s. 113–116, który wymienia Łukasza pisanego „Budych” jako wójta zbąszyńskiego w latach 1595–1597, najpewniej ten sam człowiek pełnił funkcję burmistrza w roku 1598. Nie znając księgi z BK PAN, Józef Krasoń nie był w stanie odtworzyć pełnego zestawu burmistrzów, stąd brak u niego informacji na temat osób sprawujących ten urząd w początku lat 90. XVI wieku.

¹⁸ Agnieszka Bartoszewicz (*Piśmienność mieszczańska...*, Warszawa 2011), s. 276) podkreślała, iż posiadanie księgi dla elity miasta oznaczało „niezbędny atrybut miejskości”. W kwestii archiwalnej dokumentacji miasta Zbąszyń zob. też Adolf Warschauer, *Die Städtischen Archive in der Provinz Posen*, Leipzig 1901, s. 6–9.

¹⁹ APP, Akta miasta Zbąszyń, Liber primus actorum civitatis Zbąszynensis. Księga wójtowska sygn. I/10; APP, Akta miasta Zbąszyń, Księga wójtowska, sygn. I/11.

²⁰ APP, Akta miasta Zbąszyń, Akta dotyczące cechów, sygn. I/12.

²¹ Zob. Adolf Warschauer, dz. cyt., s. 8, a także *Wykaz rękopisów Biblioteki PTPN zaginionych w czasie II wojny światowej*, oprac. Ryszard Marciniak, [w:], *Inwentarz rękopisów biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk* (sygn. 1-1950), oprac. B. Olejniczak, J. Pietrowicz, Warszawa 2008, gdzie wymienione *Akta konsularne miasta Zbąszynia z czasu od 1598–1609*, nr [311], s. 867 oraz *Księgi urzędu wójtowskiego z lat 1616–1718 i 1777–1788*, nr [312], s. 867.

²² Najwcześniejsza zapiska pochodzi z roku 1588 i dotyczy opłacenia wylania dzwonu dla Zbąszynia przez mistrza Daniela Schroetera, konwisarza z Poznania, jednak notowana została na luźnej karcie i wszyta do księgi wtórnie, być może współcześnie, zob. BK 1730, k. 4.

legle rozpoczęto prowadzenie grup zapisek, z których pierwsza zbiera „Pozithki które nalerza do miasteczka Sbąssinya”²³, druga „Registr dochodow mieyskich za bormistrza Lukassa Budicha obranego A. D. 1592”²⁴, trzecia to „Extradita na posithki pospolithe”, czyli spis podstawowych wydatków miasta Zbąszynia²⁵. Te ostatnie zapiski kontynuowane w ciągu chronologicznym przechodzą z czasem w system kwitacji z kolejnych lat pracy rady miejskiej i stojącego na jej czele burmistrza.

Wpisy do księgi wnoszono wyraźnie etapami. W pierwszej kolejności, jak wspomniałam, najprawdopodobniej przygotowano księgę – zszyto składki, na co wskazuje jednolity znak wodny kart, przedstawiający dwa skrzyżowane klucze oraz ptaka z rozstawionymi skrzydłami (orła?)²⁶. W księdze, mimo wprowadzania kolejnych zapisek, do dziś pozostało sporo czystych – opatrzonych jedynie paginacją i przygotowanych przez pisarza pod zapis stron. Sam Zbąszyń w okresie nas interesującym był szlacheckim miastem prywatnym – zatem na jego funkcjonowanie duży wpływ mieli właściciele²⁷. Poszukiwanie ewentualnych powiązań między trybem działania władz miejskich (w tym kancelarii) a ewentualną protekcyjną polityką właścicieli wydaje się być zagadnieniem niezwykle interesującym, wykracza jednak poza tematykę tego artykułu²⁸.

Przez całe dziesięciolecia kolejne wpisy do księgi miały bardzo różnorodny charakter, można wręcz odnieść wrażenie pewnego chaosu. Niektórzy z pisarzy próbowali zaprowadzić w niej porządek, wprowadzając regularny system zapisywania. Nie udawało się jednak tego utrzymać i po pewnym czasie ponownie

²³ Tamże, k. 6–6v, 9–10.

²⁴ Tamże, k. 18–19v.

²⁵ Tamże, k. 24–28, wątek kontynuowany w okresie późniejszym w roku 1594, zob. choćby kwity na szpital zbąszyński czy kościół w Zbąszyniu, k. 31.

²⁶ Znak wodny wskazuje najprawdopodobniej na pochodzenie papieru z pierwszej piaterki poznańskiej kierowanej przez Tomasza Stempfera, a następnie przez Michała Eldsnera; zob. Franciszek Piekosiński, *Średniowieczne znaki wodne*, Kraków 1893, s. 8, a szczególnie Stanisław Żurowski, *Znaki wodne piaternictwa wielkopolskiego XVI–XIX w.*, „Biblioteka” 1965, nr 5/57, s. 281; tegoż, *Organizacja piaterników polskich XVI w.*, „Biblioteka” 1960, nr 1/29, s. 5–9; Włodzimierz Budka, *Piaternie poznańskie*, [w:] *Antologia prac historyka piaternictwa Włodzimierza Budki*, red. Józef Dąbrowski, Nowa Ruda 2009, s. 142–148, rys 8. Za konsultację dziękuję dr Hannie Krzyżostaniak-Pilarz, dr. Igorowi Kraszewskiemu z Instytutu Historii Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu oraz mgr. Adamowi Kozakowi z Pracowni Słownika Historyczno-Geograficznego Wielkopolski Instytutu Historii PAN.

²⁷ *Dzieje Zbąszynia*, s. 103.

²⁸ Podobną analizę przeprowadził w swojej rozprawie Janusz Łosowski, *Kancelarie miast szlacheckich*, s. 72–74.

wnoszono do księgi zapisy w układzie dość dowolnym. Na przykład od karty 30 zaczęto notować kwitowania podsumowujące pracę burmistrza i jego rady w roku 1593, jednak na dalszych stronach wciąż mieszano rachunki z zapisami wydatków na najważniejsze instytucje działające w mieście, czyli kościół i szpital, a także przerywano różnorodnymi zapisami o charakterze niespornym pomiędzy mieszkańcami miasta. Kolejny zwarty fragment księgi chronologicznie rozkłada się na lata 1604–1625²⁹, następnie widzimy, iż przez kolejne 70 lat nikt w księdze tej nie notował kwitacji aż do roku 1695³⁰. Czy były one spisywane na innych składkach, które nie zachowały się do dnia dzisiejszego, czy też miasto w tym czasie z nieznanym nam bliżej powodów nie prowadziło szczegółowych podsumowań, trudno obecnie dociec. Jedynie krótki okres sprawowania urzędu burmistrza przez Wojciecha Lugostara (1654–1655) wydaje się kolejną, krótką i na dłuższą metę ponownie nieudaną, próbą zaprowadzenia porządku w kancelarii miejskiej Zbąszynia. Na jednej z kart z czasu jego urzędowania zapisany został wcześniej prowadzony, zapewne na rozproszonych kartach lub składkach³¹, „Rejestr mieszczan wpisanych do prawa miejskiego”, który niestety nie był już kontynuowany w kolejnych latach³².

Specyfiką organizacji kancelarii małych miast było to, iż często działały one jednoosobowo – bez żadnego personelu pomocniczego, stąd niezwykle istotne było obsadzenie tego stanowiska właściwą osobą³³. Podobnie było w Zbąszyniu, na co wskazuje analiza księgi miejskiej. Zadania pisarza obejmowały w takiej sytuacji rejestrację działań urzędów, w tym czynności procesowych, spisywanie kontraktów, wygotowywanie dokumentów, sporządzanie ich ekstraktów, prowadzenie korespondencji, a także czynności archiwalne. Każda nieobecność pisarza powodowała zatem spore zamieszanie w życiu miasta.

²⁹ BK 1730, k. 39 i nn.

³⁰ Nie licząc wpisanego wtórnie w pozostawione puste miejsce (k. 50), pochodzącego z roku 1688 kwitowania „Sławetnego Andrzeja Śmietanki od Urzędu Miasteczka Zbąszynia”.

³¹ O chaotycznym zbieraniu wpisów do prawa miejskiego przez wcześniejszych pisarzy świadczy przekazana przez pisarza zbąszyńskiego Marcina Dorazalskiego informacja, że kiedy sam zaczął odtwarzać spis mieszczan, musiał te rejestry w różnych miejscach pozostawione porządkować, zob. BK 1730, k. 215.

³² Tamże, k. 20v – „Regestr pisania mieszczanów w miasteczku Zbąszyniu, którzy miejskie prawo przyjąwszy za urzędu bormistrza Wociecha Lugostara także kolegów jego P. Simona Limana, Jana Ciemnika, Macieja Smiotanky, Łukasza Jakielczyka, Hanusa Bulerta, Barthłomieja Nyklja oddali przysięgę uczyniony na rok 1654”. Poniżej zapisani zostali również mieszczanie, którzy uzyskali prawo miejskie w roku 1655.

³³ Janusz Łosowski, *Kancelarie miast szlacheckich*, s. 71–72, 232.

Zapisy z początku XVIII wieku wprowadzają na karty jedną z najważniejszych dla historii księgi postaci – sławetnego Marcina Dorazalskiego (Dorażalskiego)³⁴. Był on burmistrzem zbąszyńskim przez dwie kadencje w latach 1711–1713³⁵, a następnie przez kolejne lata pełnił w tym mieście funkcję pisarza miejskiego przysięgłego aż do roku 1726, z którego pochodzi ostatnia wniesiona jego ręką zapiska³⁶. Przejął on opiekę nad księgą i wprowadzone przez niego zapisy oraz układ, który nadał, były w późniejszych dziesięcioleciach konsekwentnie kontynuowane.

Próba zaprowadzenia porządku i racjonalnego układu systemu notowań została przeprowadzona przez Dorazalskiego, pisarza przysięgłego zbąszyńskiego, poczynając od karty 53v, na której w roku 1720 wpisane zostało zarządzenie urzędów burmistrzowskiego i wójtowskiego o konieczności regularnego, corocznego kwitowania kolejnych burmistrzów. Przedstawione argumenty uzasadniające powyższy obowiązek sugerują wyraźnie, że w poprzednich latach wspomniany brak not dotyczących finansów mógł być spowodowany bałaganem i jakimiś bliżej nieokreślonymi problemami w zakresie zarządu miastem, nie zaś ewentualnym zagubieniem zapisów. Dzięki wprowadzeniu regularnego systemu kwitowań na kolejnych kartach spisani zostali urzędujący burmistrzowie oraz przeprowadzone przez nich i radę miasta rozliczenia pieniędzy miejskich, które odbywało się po zamknięciu kolejnych, trwających około jednego roku kadencji. Te wpisy to pierwsze z dwóch kategorii not, dzięki którym jesteśmy w stanie odtworzyć bardzo szczegółowy, choć niestety wciąż niekompletny, spis wybranych urzędników miejskich Zbąszynia działających od końca XVI do końca XVIII wieku (zob. Aneks).

Z reguły w miastach polskich w okresie XVI–XVIII wieku tworzone osobne serie zapisów dla poszczególnych typów not³⁷. Często, choć nie było to regułą

³⁴ Na rolę Marcina Dorazalskiego w tworzeniu kolejnych zapisów księgi zwrócili już uwagę L. Szczepańska, dz. cyt., s. 34–35 oraz T. Karpiński, dz. cyt., s. 173, który zaznaczył także kwestię niepewności w zakresie pisowni jego nazwiska z sugestią, iż mogło ono brzmieć „Dorażalski”. Z uwagi na fakt, iż w księdze BK 1730 nazwisko jest jednak konsekwentnie zapisywane w brzmieniu „Dorazalski”, tak też je pozostawiam.

³⁵ Kwitowanie okresu, w którym był burmistrzem, przeprowadzone zostało w roku 1714, zob. BK 1730, k. 53.

³⁶ Tamże, k. 55. Poszukiwania postaci Marcina Dorazalskiego w aktach metrykalnych zakończyłam połowicznym sukcesem, gdyż w bardzo zniszczonej księdze urodzeń dla parafii Zbąszyń z 22 grudnia 1696 roku odnalazłam jedynie narodziny niejakiego Józefa Dorazalczyka syna Marcina i Katarzyny. Wydaje się, że ojciec może być tożsamy z Marcinem Dorazalskim, pisarzem zbąszyńskim, zob. Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, Akta parafii Zbąszyń, sygn. PM 336/01, s. 76. Z kolei wpisanie do prawa miejskiego Marcina Dorazalskiego (z zawodu garncarza) pochodzącego ze Zbąszynia miało odbyć się w roku 1688 za burmistrzostwa Macieja Marlicy (Marlicza), zob. BK 1730, k. 216v.

³⁷ Zob. choćby Alina Sztachelska, *Trzy księgi miejskie białostockie*, „Archeion” 1968, nr 50, s. 121–137.

niepodważalną, osobne składki prowadzono dla rady miejskiej na czele z burmistrzem i osobne dla wójta i ławników. Księgi odrębne zakładano dla spraw rachunkowych, dla prawodawstwa czy dla wnoszenia wpisów do prawa miejskiego. Z kolei w małych miastach znacznie częściej bywało tak, że z uwagi choćby na niższą liczbę wnoszonych wpisów wszelkie noty wprowadzano do jednej, dzielonej jedynie wewnętrznie księgi³⁸. Co do miasta Zbąszynia, nie mamy pewności, jak funkcjonowała kancelaria. W zbąszyńskiej księdze znajdujemy równolegle wiele różnorodnych zapisów, których treści wskazują, iż z biegiem czasu wnoszono do niej coraz więcej rodzajów spraw. Wiemy jednak, że były okresy, w których prowadzono także inne księgi. Na w połowie udartej karcie 5v znajduje się spisany w roku 1678 „Inwentarz ksiąg miejskich w miasteczku Zbąszyniu”, gdzie wykazane zostały różne księgi, wśród nich prawdopodobnie przechowywane do dziś w Archiwum Państwowym w Poznaniu księgi wójtowskie³⁹. Spisano także źródła najpewniej niezachowane do dnia dzisiejszego. Z kolei na k. 20 znajduje się „Inwentarz rzeczy miejskich sporządzony za urzędu Woczecha Lugostara odebranych od przeszłego P. Woczecha Gozdzikowicza” z 1654 roku; ten wykaz poza pieniędzmi miejskimi wymienia też „armatę miejską, muszkiety dwa i kajdany jedne”, brak niestety wzmianki o produktach kancelaryjnych.

Wśród wielorakich fragmentów księgi nie zabrakło ciekawych i obszernych wpisów o charakterze kronikarskim⁴⁰. Od karty 90 do 115v wspomniany już wyżej Marcin Dorazalski opisał kryzys, jaki dotknął mieszczańskich zbąszyńskich w okresie wojny północnej, wywołany zarazami, przemieszczaniem się wojsk i obciążeniami nałożonymi na miasto. Swoje zapisy autor wprowadził retrospektywnie, w całości, jak pozwoliła mu pamięć, a swoje działania uzasadnił w następujący sposób:

Te zaś rachunki wpisane są przez Marcina Dorazalskiego, mieszczanina i pisarza przysięgłego zbąszyńskiego natenczas będącego. Początek tego wpisowania jest w tę księgę w roku 1719 w miesiącu marcu – które wpisowanie na to wpisowałem, aby mieli obywatele wiadomość na potomne czasy i aby pamiątka po mnie została i aby gdy po

³⁸ Janusz Tandecki, dz. cyt., s. 424–434; A. Bartoszewicz, *Piśmienność mieszczańska...*, Warszawa 2012, s. 82.

³⁹ Na zapiskę dotyczącą ksiąg zwróciła wcześniej uwagę Luiza Szczepańska, dz. cyt., s. 29.

⁴⁰ Agnieszka Bartoszewicz (*Piśmienność mieszczańska...*, Warszawa 2012, s. 100–101) ten rodzaj zapisów określiła typem not „pro memoria”, stawiając je obok zapisek nekrologicznych, spisów zmarłych czy wpisów do prawa miejskiego. Wszystkie wspomniane przez nią przykłady notowań o tym charakterze występują w księdze miejskiej zbąszyńskiej w dużej części dzięki pracy Marcina Dorazalskiego.

śmierci mojej to czytać będą, aby za duszę moją westchnienie do Pana Boga być mogło, o co proszę⁴¹.

W dalszej części zapiski ciągną się już chronologicznie, choć pojawiają się także noty retrospektywne, jak ta na karcie 91v o tym, że:

W roku 1693 zgorzało domów dziesięć w ulicy zaraz od mosta idąc do rynku, po prawej ręce od samego mosta domów sześć, na drugiej stronie od samego mosta domów cztery. Wszystkie domy budowane pięknie. W nocy się ogień po północy pokazał w tym roku wyżej napisanym dnia 17 października założono ogień u krzypa na chlewie i to była ruina miasteczka⁴².

Na dalszych kartach autor opisuje ruchy wojsk w Wielkopolsce i zarazę, która wyludniła miasto i okoliczne wsie⁴³. Relacje Dorazalskiego są w tym zakresie bardzo obrazowe. Zobaczmy choćby zapis datowany na rok 1710:

Po powietrzu zostało mieszczanów w Zbąszyniu, co byli w mieście w powietrzu sezonami zostało ich 6. Okrom tych co się rozprowadzili byli po wsiach, co zostali – wdowców zostało 10, wdów zostało 22. Ludzi wszystkich co byli w Zbąszyniu w powietrzu zostało wszystkich rachując 83⁴⁴.

Sam autor zapowiedział, że wprowadzi w księgę również nazwiska wszystkich, którzy pomarli, jednak swej obietnicy nie spełnił – przynajmniej nie na kartach tego rękopisu⁴⁵.

Analiza strat i zniszczeń w mieście kończy się na roku 1719, kiedy Dorazalski podsumował, iż spisał już to, co pamiętał, choć zapewne to nie wszystko, jednak

[...] niepodobna wszystkiego opisać i pamiętać, i taksować, gdyż to rzecz jest trudna, chybaby anielskim rozumem to mógł wszystko pamiętać i oszacować jakie szkody poniósł Zbąszyń⁴⁶.

---

⁴¹ BK 1730, k. 90, zob. Tomasz Karpiński, dz. cyt., s. 178.

⁴² Tamże, k. 91v.

⁴³ Tamże, k. 98, 99.

⁴⁴ Tamże, k. 100. Na temat ogromu zniszczeń, które w Wielkopolsce siała zaraza, zob.: Jarosław Burchardt, Roman K. Meissner, Dorota Burchardt, *Oddech śmierci – zaraza dżumy w Wielkopolsce i w Poznaniu w pierwszej połowie XVIII wieku*, „Nowiny Lekarskie” 2009, nr 78, s. 79–84. Artykuł nie uwzględnia jednak wydarzeń, które miały miejsce w Zbąszyniu – na te zwrócili wcześniej uwagę jedynie wspomniani wyżej Tomasz Karpiński, dz. cyt., s. 174–176 oraz Luiza Szczepańska, dz. cyt., s. 36–37.

⁴⁵ BK 1730, k. 99v: „gdzie zaś w inszym miejscu napiszę w tej księdze imiona tych wszystkich co pomarli i jako ich zwano i gdzie ciała ich spoczywają”.

⁴⁶ Tamże, k. 115v.

Kronika wprowadza nas zarówno w życie codzienne mieszkańców Zbąszynia, jak i zawiera informacje o charakterze ogólnym – wspominając np. o zaćmieniu Słońca, które pisarz zanotował pod datą 12 maja 1706 roku, lub o przyjeździe do Zbąszynia dworu królewskiego, które miało miejsce 18 czerwca 1711 roku⁴⁷.

Kolejne karty pozostawione zostały puste, zapewne przez samego Dorazalskiego, w celu ewentualnego uzupełnienia. W drugiej połowie XVIII wieku zostały one jednak skrzętnie wykorzystane przez ówczesnych urzędników miejskich i zapisane notami prawie ze sobą niepowiązanymi. Ręka autora kroniki wraca na k. 118, gdzie zapisywał on od roku 1720 kontrybucje, które od obywateli zbąszyńskich wybierali burmistrzowie. Nadał on swoim zapiskom wygodny układ tabeli. I znowu na podstawie zapewne wcześniejszych zapisek, tudzież, co chyba mniej prawdopodobne, na podstawie własnej pamięci, Marcin Dorazalski spisał kontrybucje wstecz, rozpoczynając od roku 1711 – w którym sam sprawował urząd burmistrza Zbąszynia. Za ten okres zapiski dotyczące zaciąganych pożyczek przez miasto na wydatki, które musiało ono ponosić z uwagi na ruchy wojsk, są bardzo szczegółowe. Kiedy na kolejnych kartach znika ręka tego pisarza, księga – choć w dużym stopniu zachowując chronologię – jest przez kolejne karty serią zapisanych kwitowań, wymieszanych z różnego rodzaju notami o charakterze administracyjnym i sądowym.

Warto podkreślić, iż niektóre zapisy wskazują, że miasto w pierwszej połowie XVIII wieku najprawdopodobniej nie dysponowało już żadną inną księgą, w której wnoszono by istotniejsze noty dotyczące życia jego mieszkańców. Wydaje się, że ta przechowywana w zbiorach Biblioteki Kórnickiej była najprawdopodobniej przez kilka dziesięcioleci najważniejszym produktem kancelaryjnych miasta Zbąszynia – stanowiąc bądź księgę ogólną rady, bądź księgę burmistrzowską. Z kolei stosunkowo mniejsza liczba zapisów dotyczących obrotu nieruchomości i czynszami oraz niewielka liczba testamentów, a nade wszystko brak not zawierających zapisy wian, i umów małżeńskich wskazuje, iż prawdopodobnie prowadzona była w kancelarii miejskiej osobna, niezachowana do dzisiaj księga obligacji tudzież rezygnacji.

Ważnym momentem dla funkcjonowania miasta było wzniesienie ratusza w 1742 roku. Informacja na ten temat pojawiła się na k. 128:

---

⁴⁷ Tamże, k. 94: „1706 12 maja było wielkie zaćmienie w południe tak dalece że ciemność była jako w nocy i widziane były gwiazdy w tym miejscu gdzie miało być słońce gdzie z tego zaćmienia po tym nastało powietrze gwałtowne”.

W imię Trójcy Świętej położyłem tu w tę księgę dla obywatelów miasta tego na potomne czasy. Jako w roku pańskim 1742 dnia 11 stycznia za sławetnego pana Marcina Kolewskiego burmistrza i Piotra Marlewskiego wójta zaprowadziliśmy prawa na ratusz. Dla wiecznej pamiątki i już więcej nie będą się burmistrzowie i wójtowie przenosić po domach i ulicach z prawami. Tak za tego pana burmistrza, który na tym urzędzie zostawał lat trzy kazał obić wieżę tarcicami i kopuły szkudełkami, [...]. Okna, drzwi z zamkami [...]⁴⁸.

Jak dowiadujemy się z dalszych kart księgi, ratusz pięćdziesiąt lat później uległ, jak wiele innych budynków w Zbąszyniu, zniszczeniu w czasie potężnej wichury, która przeszła przez miasto 19 października 1792 roku. Przy okazji zapiska ujawniła, iż na wieży ratusza zbąszyńskiego znajdowała się najpewniej gałka z iglicą (naczynie w okrągłym kształcie, wykonane najczęściej z metalu, w którym zgromadzone były ważne dokumenty i przedmioty) – i to właśnie ona m.in. uległa rozbiciu w czasie wiatru⁴⁹. Niestety księga nie informuje nas, czy i w jakich okolicznościach przeprowadzono odbudowę tego najważniejszego dla działań urzędów miejskich budynku.

Po kolejnej serii kwitacji następuje seria 13 pustych, oryginalnie wszytych w księgę kart – zapewne pozostawionych tam jeszcze przez Marcina Dorazalskiego. Coraz częściej pojawiają się też noty w języku niemieckim. Na dalszych stronach, w dość chaotycznym układzie, znajdują się zapiski różnego typu, w tym również wszyte wtórnie kontrakty, które wcześniej stanowiły dokumenty luźne. Noty przerwane są dwoma seriami niezapisanych kart. Od karty 214v rozpoczyna się interesujący wykaz osób włączonych do grona obywateli zbąszyńskich. Został on sporządzony ręką Marcina Dorazalskiego. Pisarz nie ograniczył się do wykazu osób przyjmujących prawa miejskie w okresie jego urzędowania, ale na swojej liście umieścił także tych, którzy nabyli je wcześniej, poczynając od roku 1621. W tym celu, najprawdopodobniej, przejrzał luźne składki i pojedyncze karty z wcześniejszymi spisami, niezachowanymi do dziś. Sam Dorazalski podsumował swoją pracę w następujących słowach:

Regestr wpisowania obywatelów albo mieszczanów zbąskich, którzy przysięgali i przyjmowali miejskie prawo, którego czasu i za których burmistrzów, gdyż tylko były

⁴⁸ Tamże, k. 128; podobne prace, jak dowiadujemy się z kronikarskich zapisek w księdze na ratuszu, przeprowadzone zostały wcześniej w roku 1706, kiedy „Wieża ratuszna reparowana była tarcicami, obita i szkudełkami całkowicie pokryta, za którą pracę cieśla Eyferman bez wszelkiego nakładu miasta z kasy brał codziennie [...] i piwa garniec jeden”, tamże, k. 178v.

⁴⁹ Tamże, k. 151v.

terminaty różnie poteterminowane i nie według porządku spisane teraz dla lepszej wiadomości i gruntowniejszego spisania w tę księgę są wpisane przez Marcina Dorazalskiego pisarza i mieszczanina zbąskiego w roku 1720⁵⁰.

W początkowych latach znajdują się luki – stąd wniosek, że dokumentacja, którą próbował uporządkować autor, była niepełna, często zgromadzona na luźnych, niewielkich kartkach, z których zapewne część zaginęła, a pojedyncze wtórnie wszyto do księgi⁵¹. Pisarz uporządkował chronologicznie to, co udało mu się zebrać, i następnie przepisał do zapewne jedynej księgi, która w roku 1720 stanowiła podstawowy produkt kancelaryjny dla miasta Zbąszynia.

Zapiski prowadzone ręką Dorazalskiego ciągną się aż do roku 1726, następnie spis był kontynuowany, jednak już rękami innych pisarzy. Ta część księgi jest drugim źródłem, po wspomnianej wyżej serii kwitowań burmistrzów, które pozwala nam uzupełnić spis urzędników miejskich od końca XVI do końca XVIII wieku (zob. Aneks). Niestety poza imieniem i nazwiskiem często niewiele o urzędnikach tych na podstawie pozostawionych zapisów jesteśmy w stanie powiedzieć. Analiza poszczególnych wpisów wskazuje, iż kadencja burmistrza i rady trwała w Zbąszyniu jeden rok. Zwykle w styczniu, rzadziej później, jednak w większości w ciągu pierwszych czterech miesięcy kolejnego roku, przeprowadzano kwitowanie starego burmistrza przed, wybranym już wcześniej, nowym urzędnikiem. Często burmistrz przejmował stanowisko wójta lub powracał w poczet rajców po to tylko, by w kolejnych latach wrócić na urząd główny. Niejednokrotnie osoby wybierano na urząd wójta lub burmistrza na kilka kadencji pod rząd – ta praktyka stawała się częstsza w drugiej połowie XVIII wieku (zob. Aneks). Zapisy kontynuowane są nieprzerwanie do roku 1795, przy czym ostatnie dwa lata już w języku niemieckim⁵².

Jeszcze mniej niż o urzędnikach miejskich wiemy o autorach not, czyli samych pisarzach miejskich, którzy nierzadko pozostają dla nas anonimowi⁵³. W księdze zbąszyńskiej zachowało się jedynie kilkanaście nazwisk pisarzy przysięgłych, byli to: Marcin Dorazalski (zapisy z lat 20. XVIII wieku), Marcin Kolewski (Koleski) (zapisy z początku lat 30. XVIII wieku), Piotr Grabowicz (przełom lat 30. i 40.

⁵⁰ Tamże, k. 215.

⁵¹ Doskonałym przykładem takiego działania jest wszyta wtórnie w wolumin mała karteczka (BK 1730, k. 8), na której znajdują się sporządzone w 1761 roku dwa pojedyncze wpisy do prawa miejskiego, wynotowane na te same kartce (dlaczego nie bezpośrednio w księdze?).

⁵² Tamże, k. 236v–237v.

⁵³ Agnieszka Bartoszewicz, *Piśmienność mieszczańska...*, Warszawa 2012, s. 133–134.

XVIII wieku oraz w latach 1744–1747), Andrzej Nietulski (w latach 1744–1757), Piotr Konowalski (Kunowalski) (początek lat 60. XVIII wieku) oraz Konstanty Lipski (lata 60. XVIII wieku). Pisarze zbąszyńscy należeli do ścisłej elity umysłowej miasta wraz z grupą rajców, ławnikami i mistrzami cechowymi. Najlepiej pokazuje to fakt, iż niektórzy z nich sprawowali w różnych okresach funkcje burmistrzów – jak np. Marcin Dorazalski, Andrzej Nietulski, Marcin Kolewski (Koleski) czy Piotr Konowalski (Kunowalski) (por. Aneks). Z wyjątkiem pierwszego z wymienionych urzędników, który najpierw był burmistrzem, a następnie sprawował funkcję pisarza przysięgłego, w pozostałych przypadkach droga awansu przebiegała odwrotnie – z pisarza w kancelarii miejskiej przechodziło się do rady, co świadczy o dużym znaczeniu pisarzy w strukturze społeczności miejskiej⁵⁴.

W XVIII wieku zauważamy wzrost rangi szafarzy miejskich. Był to urzędnik, podobnie jak pisarz, związany z wytwarzaniem dokumentacji miasta, na czele z tą o charakterze rachunkowym. Do obowiązków szafarza należało pobieranie podatków zarówno państwowych, jak i miejskich oraz rozliczanie ich w obecności rajców, burmistrza i pospólstwa⁵⁵. W księdze zbąszyńskiej występuje grupa imienia wymienionych osób, które sprawowały tę funkcję: Marcin Nybys (w połowie lat 20. XVIII wieku), Daniel Rotemberk (w roku 1731), Dawid Renc (w latach 1732–1733), Jan Samuel Dreyser (w latach 1734–1735), Marcin Poraski (w latach 1736–1737), Wojciech Baginski (w latach 1740–1742), Jan Perkowicz (w roku 1743), Józef Dyslinski (w latach 1744–1746), Kasper Przychocki (w roku 1747), Ernest Rogacki (w roku 1772). W późniejszych latach urząd zdaje się zanikać.

Przeprowadzona analiza zawartości księgi pozwala domniemywać, że w pierwotnym zamyśle była to księga radziecka (według wspomnianej wyżej i przyjętej powszechnie w literaturze przedmiotu klasyfikacji Józefa Szymańskiego). Jak pokazuje dołączony w formie Aneksu wykaz burmistrzów i wójtów, który jesteśmy w stanie na jej podstawie odtworzyć, do księgi wprowadzano dane głównie o burmistrzach⁵⁶. Kiedy jednak weźmiemy pod uwagę inną klasyfikację miejskich

⁵⁴ O roli pisarzy w mieście zob. choćby tamże, s. 166–168, tu również podsumowanie wcześniejszej literatury.

⁵⁵ Tak rolę szafarzy na podstawie analizy ksiąg miast szlacheckich województwa lubelskiego scharakteryzował Janusz Łosowski, *Kancelarie miast szlacheckich*, s. 39.

⁵⁶ Tematyka ponad połowy wpisów charakterystyczna jest dla ksiąg określanych w historiografii typem radzieckich. Są to głównie zapisy związane z gospodarką finansową miasta, notatki dokumentujące działalność rady, podsumowania w formie kwitowań prac rocznych rady i burmistrzów, jej zarządzenia w kwestiach administracyjno-prawnych, noty dotyczące opieki nad szpitalem w Zbąszyniu i kościołem parafialnym, czy umowy i kontrakty zawierane przez rajców; zob. Agnieszka Bartoszewicz, *Piśmienność mieszczańska...*, Warszawa 2012, s. 98–99.

ksiąg wpisów zaproponowaną przez M. Grulkowskiego, księgę zbąszyńską winniśmy umieścić pomiędzy typem mieszanym a złożonym⁵⁷. Być może w planie pierwotnym księga miała charakter złożony – w kilku miejscach, z przerwami, równolegle prowadzono konkretne typy zapisek. Tak działo się w okresach, kiedy pisarz czuwał nad kancelarią. Niestety w momentach, kiedy go nie było, osoby niekompetentne wносиły wpisy o charakterze mieszanym, często nanoszone w miejscach przypadkowych, w układzie wyraźnie zaburzonej chronologii. Kiedy natomiast opiekę nad księgą przejmował na powrót przygotowany do swojej pracy urzędnik, na kolejnych stronach znajdujemy próby zaprowadzenia w niej ładu charakterystycznego dla księgi złożonej.

Księga zbąszyńska stanowi doskonały przykład produkcji kancelaryjnej mniejszego miasta, gdyż zbiera zestaw różnorodnych typów zapisek o szerokiej tematyce. Panuje w niej chronologiczny chaos związany z faktem, iż kolejni pisarze, nie potrafiąc zachować ładu, notowali sprawy w pozostawionych przez poprzedników pustych miejscach⁵⁸. Niektórzy pisarze, jak wspomniano wyżej, mieli tendencję do wyodrębniania grup rzeczowych, rezerwując w księdze odpowiednią ilość kart na różne rodzaje not. Jak wskazywał Janusz Łosowski, była to cecha charakterystyczna dla produkcji aktowej prywatnych miast szlacheckich w województwie lubelskim⁵⁹, tym samym możemy zauważyć, że księga zbąszyńska wpisuje się w tę formułę kancelaryjną. Z kolei duża liczba obszernych fragmentów o charakterze kronikarskim jest niewątpliwie ważnym elementem wyróżniającym tę księgę na tle innych tego typu materiałów aktowych pozostawionych przez pisarzy miejskich w Polsce, którzy, jak wskazują dotychczasowe badania, pozostawili pod tym względem znacznie skromniejszy dorobek niż ich zachodni sąsiedzi⁶⁰.

Prace nad kancelariami miejskimi i ich produktami cieszą się coraz większym zainteresowaniem historyografów; wiele większych miast zyskało już opracowania. Obecnie coraz częściej przedmiotem badań historyków staje się również produkcja aktowa mniejszych ośrodków, która również stanowi ciekawe wyzwanie

⁵⁷ Marcin Grulkowski, dz. cyt., s. 135–142; co prawda autor wprowadził swoją klasyfikację w oparciu o rozbudowane kancelarie dużych miast, jednak wydaje się, że również w mniejszych miastach możemy zauważyć analogiczny typ ksiąg.

⁵⁸ Przykłady innych ksiąg o podobnym charakterze wymienia Agnieszka Bartoszewicz, *Piśmienność mieszczańska...*, Warszawa 2012, s. 103–104.

⁵⁹ Janusz Łosowski, *Kancelarie miast szlacheckich*, s. 58–60.

⁶⁰ Agnieszka Bartoszewicz, *Piśmienność mieszczańska...* Warszawa 2012, s. 122–128, tu również ciekawe przykłady zapisek „pro memoria” występujących w innych księgach miejskich; podobnie Janusz Łosowski, dz. cyt., s. 148–152.

zarówno dla archiwistów, regionalistów, jak i genealogów oraz badaczy kancelarii⁶¹. Dzieje się tak dlatego, że zawartość tego typu materiałów stanowi wyjątkowe źródło dla badań historycznych, zwłaszcza tych o charakterze regionalnym, będąc jednocześnie doskonałym materiałem do prowadzenia analiz społeczności miejskiej⁶². Księgi obfitują w dane o dziejach miast, gdyż poza zapiskami związanymi z pracami rady, burmistrza, wójta i ławy miejskiej, a także cechów, na ich kartach znajdują się noty o charakterze kronikarskim, które pokazują wydarzenia zarówno przełomowe, jak i codzienne z życia danej społeczności. Materiał ten stanowi podstawę dla opracowania zagadnień związanych zarówno z życiem gospodarczym miasta, jego administracją, w tym działalnością instytucji miejskich oraz funkcjonowaniem organizmów miejskich na zewnątrz, jak i jego kontaktów z innymi podmiotami politycznymi. Dodatkowo, co warto podkreślić, analiza ksiąg miejskich stanowi również ważny przyczynek do prowadzenia badań nad kulturą mieszczańską w Polsce⁶³.

Księga miasta Zbąszynia ze zbiorów Biblioteki Kórnickiej stanowi bardzo ciekawy przykład dokumentacji wytwarzanej w małym prywatnym, szlacheckim mieście. Jej wartość podnosi fakt, że przez długi czas mogła być jedynym zachowanym do dzisiaj dokumentem, do którego wnoszono wpisy związane z administracyjnym życiem Zbąszynia. Po drugie jej wyjątkowość polega na niezwykle bogatych i obfitych w szczegóły zapiskach o charakterze kronikarskim wniesionych głównie przez Marcina Dorazalskiego. Dzięki temu pisarzowi poznajemy wiele aspektów dziejów Wielkopolski do dziś nieznanych historykom. Ponadto jego skrupulatność w zakresie porządkowania kancelarii oraz wprowadzania do księgi ważnych zapisów o charakterze prawnym (w szczególności corocznego kwitowania burmistrzów oraz wpisów do prawa miejskiego, których regularne odnotowywanie on właśnie zapoczątkował) sprawiają, że jesteśmy w stanie uzupełnić wydatnie niekompletny do dziś wykaz burmistrzów i wójtów sprawujących te urzędy w Zbąszyniu na przełomie trzech stuleci.

⁶¹ Zob. Janusz Łosowski, *Kancelarie miast szlacheckich*, s. 5–14.

⁶² Henryk Samsonowicz, dz. cyt., s. 484. Doskonałymi przykładami realizacji podobnych postulatów są prace Tomasza Jurka, *Mikrokosmos prowincjonalny. Nad najstarszą księgą miejską Ponieca*, [w:] *Aetas media, aetas moderna. Studia ofiarowane profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa 2000, s. 42–56 oraz Doroty Żurek, *Przestrzeń i społeczeństwo Chrzanowa średniowiecznego i nowożytnego*, Kraków 2015.

⁶³ Marian Friedberg, *Kancelaria miasta Kazimierza pod Krakowem 1335–1802*, „Archeion” 1962, nr 36, s. 169.

Na koniec warto jeszcze podkreślić, iż omówione źródło historyczne stanowi wciąż nie w pełni wykorzystany zasób treściowy, zarówno dla badań prozopograficznych nad urzędnikami zbąszyńskimi, członkami rady i ławy miejskiej, ale także dla budowania wiedzy na temat dziejów samego miasteczka oraz ważnych instytucji w nim działających.

ANEKS

Chronologiczny spis burmistrzów i wójtów działających w Zbąszyniu w latach 1592–1798, występujących w księdze zbąszyńskiej

(w przypadku różnych sposobów zapisu imion i nazwisk uwzględniono oba warianty)

Aneks uwzględnia jedynie osoby występujące w omówionym materiale źródłowym i stanowi uzupełnienie dla wcześniej opublikowanych spisów urzędników zbąszyńskich. Z uwagi na występowanie większości z podanych nazwisk wielokrotnie tabela nie podaje kart, na których są oni wymienieni. Dwa warianty pisowni nazwisk pokazują sposoby zapisu stosowane przez pisarzy. Z kolei wpisane w jednym roku oddzielne nazwiska świadczą o tym, że wybory przeprowadzono na tyle późno, że przez pierwsze miesiące funkcję oficjalnie sprawował poprzedni burmistrz.

Lata urzędowania	Burmistrz	Wójt
1592	Łukasz Budich (Budych)	Brak danych
1593	Łukasz Budich (Budych)	Brak danych
1594–1598	Brak danych	Brak danych
1599	Mikołaj Koszisko	Paweł Żak
1600	Brak danych	Brak danych
1601	Świętosław Szewc	Brak danych
1602	Świętosław Szewc	Brak danych
1603	Świętosław Szewc/Brykcy (Kowal)	Marcin Śmiotanka
1604	Brykcy (Kowal)/Paweł Żak	Brak danych

1605	Stanisław Woszczyńska	Paweł Żak
1606	Stanisław Woszczyńska	Paweł Żak
1609	Stanisław Kowal	Brak danych
1610	Świętosław Szewc	Stanisław Woszczyńska
1611	Świętosław Szewc	Stanisław Woszczyńska
1612	Paweł Motyka	Brak danych
1613	Paweł Motyka/Paweł Fatazik	Brak danych
1614	Paweł Fatazik/Stanisław Brykcewicz	Świętosław Szewc
1615	Stanisław Brykcewicz/ Świętosław Świętek	Paweł Motyka
1616	Stanisław Ratuszny/ Paweł Motyka	Brak danych
1617	Paweł Motyka	Jan Sitka
1618	Marcin Śmiotanka	Jan Sitka
1619	Marcin Śmiotanka	Brak danych
1620	Jan Sitka	Wojciech Goździkowicz
1621	Jan Sitka/Wojciech Goździkowicz	Tomasz Krawiec
1622	Wojciech Goździkowicz	Brak danych
1623	Wojciech Goździkowicz	Brak danych
1624	Wojciech Goździkowicz	Brak danych
1625	Wojciech Goździkowicz/ Michał Kostka	Brak danych
1626–1653	Brak danych	Brak danych
1654	Wojciech Lugostar	Brak danych
1655	Wojciech Lugostar	Brak danych
1656–1667	Brak danych	Brak danych
1668	Wojciech Goździkowicz	Brak danych
1669	Jan Ciemnik	Brak danych
1670–1676	Brak danych	Brak danych
1677	Michał Sprecha	Brak danych
1678	Michał Sprecha	Brak danych

1679	Brak danych	Brak danych
1680	Mateusz Czubek	Brak danych
1681	Mateusz Czubek	Brak danych
1682	Mateusz Czubek	Brak danych
1683	Mateusz Czubek	Brak danych
1684	Eliasz Renc	Brak danych
1685	Andrzej Śmietanka (Smietana)	Brak danych
1686	Andrzej Śmietanka (Smietana)	Brak danych
1687	Andrzej Śmietanka (Smietana)	Brak danych
1688	Andrzej Śmietanka (Smietana)/ Maciej Marlicz (Marlica) alias Chłopka (Chłopkowicz)	Brak danych
1689	Jan Chroseinski	Brak danych
1690	Brak danych	Brak danych
1691	Jan Chroseinski	Brak danych
1692	Maciej Marlicz (Marlica) alias Chłopka (Chłopkowicz)	Brak danych
1693	Maciej Marlicz (Marlica) alias Chłopka (Chłopkowicz)	Brak danych
1694	Maciej Marlicz alias Chłopka (Chłopkowicz)	Brak danych
1695	Maciej Marlicz alias Chłopka (Chłopkowicz)	Brak danych
1696	Brak danych	Brak danych
1697	Maciej Marlicz alias Chłopka (Chłopkowicz)	Brak danych
1698	Maciej Marlicz alias Chłopka (Chłopkowicz)	Brak danych
1699	Maciej Marlicz alias Chłopka (Chłopkowicz)	Brak danych
1700	Maciej Marlicz alias Chłopka (Chłopkowicz)	Brak danych
1701	Maciej Marlicz alias Chłopka (Chłopkowicz)	Brak danych

1702	Maciej Marlicz alias Chłopka (Chłopkowicz)	Brak danych
1703	Brak danych	Brak danych
1704	Maciej Marlicz alias Chłopka (Chłopkowicz)	Brak danych
1705	Maciej Marlicz alias Chłopka (Chłopkowicz)	Brak danych
1706	Tomasz Szukwinski	Brak danych
1707	Tomasz Szukwinski	Brak danych
1708	Brak danych	Brak danych
1709	Tomasz Szrecki	Brak danych
1710	Tomasz Szrecki/Marcin Dorazalski	Brak danych
1711	Marcin Dorazalski	Brak danych
1712	Marcin Dorazalski	Brak danych
1713	Marcin Dorazalski/Marcin Gusman	Brak danych
1714	Józef Nietulski	Paweł Głowicki
1715	Józef Nietulski	Brak danych
1716	Piotr Marleski	Brak danych
1717	Piotr Marleski	Brak danych
1718	Józef Nietulski	Brak danych
1719	Józef Nietulski	Brak danych
1720	Józef Nietulski	Szymon Cichoszewicz
1721	Józef Nietulski	Szymon Cichoszewicz
1722	Józef Nietulski/Szymon Cichoszewicz	Brak danych
1723	Szymon Cichoszewicz	Brak danych
1724	Szymon Cichoszewicz	Józef Nietulski
1725	Wawrzyn Janas (Janes)	Józef Nietulski
1726	Joachim Hanczka	Brak danych
1727	Jan Molicki	Brak danych
1728	Szymon Cichoszewicz	Brak danych

1729	Jan Molicki	Brak danych
1730	Jan Molicki	Brak danych
1731	Wawrzyn Janas (Janes)	Brak danych
1732	Szymon Cichoszewicz	Brak danych
1733	Szymon Cichoszewicz/Marcin Gusman	Brak danych
1734	Bartłomiej Konował	Brak danych
1735	Maciej Laktanski (Śmietana)	Brak danych
1736	Grzegorz Śmigielski	Brak danych
1737	Andrzej Nietulski	Brak danych
1738	Andrzej Nietulski/Marcin Koleski (Koleski)	Brak danych
1739	Marcin Kolewski (Koleski)	Brak danych
1740	Marcin Kolewski (Koleski)	Brak danych
1741	Marcin Kolewski (Koleski)/Wawrzyniec Janas (Janes)	Piotr Marlewski
1742	Wawrzyniec Janas (Janes)	Brak danych
1743	Wawrzyniec Janas (Janes)/Wojciech Baginski (Bagniński)	Maciej Laktanski (Śmietana)
1744	Wojciech Baginski (Bagniński)	Brak danych
1745	Wojciech Baginski (Bagniński)	Brak danych
1746	Wojciech Baginski (Bagniński)	Marcin Kolewski (Koleski)
1747	Wojciech Kiermasz	Brak danych
1748	Wojciech Kiermasz	Brak danych
1749	Bartłomiej Konował	Brak danych
1750	Maciej Laktanski (Śmietana)	Brak danych
1751	Maciej Laktanski (Śmietana)	Brak danych
1752	Józef Dyslinski	Brak danych
1753	Józef Dyslinski	Brak danych
1754	Józef Dyslinski	Brak danych
1755	Józef Dyslinski/Piotr Kunowalski (Konowalski)	Brak danych
1756	Piotr Kunowalski (Konowalski)	Brak danych

1757	Piotr Kunowalski (Konowalski)/ Wojciech Bagiński (Bagniński)	Brak danych
1758	Wojciech Bagiński (Bagniński)	Brak danych
1759	Wojciech Bagiński (Bagniński)	Brak danych
1760	Wojciech Adam Mybys	Brak danych
1761	Wojciech Adam Mybys	Brak danych
1762	Wojciech Adam Mybys/Jan Sa- muel Draszer	Brak danych
1763	Jan Samuel Draszer	Brak danych
1764	Jan Samuel Draszer/Andrzej Sokołowski	Brak danych
1765	Jan Samuel Draszer/Józef Webr	Brak danych
1766	Jan Samuel Draszer	Brak danych
1767	Bogusław Chumult (Humelt)/ Wojciech Maisner	Brak danych
1768	Samuel Daniel Draszer	Brak danych
1769	Bogumił Chumult (Humelt)	Brak danych
1770	Baltazar Piniecki/Ludwik Niedbała	Brak danych
1771	Wawrzyniec Adamski	Brak danych
1772	Wawrzyniec Adamski (Baltazar Piniecki – wiceburmistrz)	Jozef Dyslinski
1773	Wawrzyniec Adamski/Ludwik Niedbała (Baltazar Piniecki – wiceburmistrz)	Brak danych
1774	Jan Drayer (Dragier)	Brak danych
1775	Jan Drayer (Dragier)	Brak danych
1776	Jan Drayer (Dragier)	Brak danych
1777	Józef Karol Kappe	Brak danych
1778	Józef Karol Kappe	Brak danych
1779	Godlob Poluh (Gottlob Polok)	Brak danych
1780	Godlob Poluh (Gottlob Polok)	Brak danych
1781	Godlob Poluh (Gottlob Polok)/ Józef Karol Kappe	Brak danych

1782	Józef Karol Kappe	Brak danych
1783	Gottlob Polak (Poluh, Polok)/ Józef Karol Kappe	Brak danych
1784	Józef Karol Kappe	Brak danych
1785	Jan Bogumił Kierszka	Józef Karol Kappe
1786	Jan Bogumił Kierszka/Ignacy Stolze (Stolpe, Sztolpe)	Brak danych
1787	Ignacy Stolze (Stolpe, Sztolpe)	Brak danych
1788	Ignacy Stolze (Stolpe, Sztolpe)/ Józef Karol Kappe	Ignacy Stolze (Stolpe, Sztolpe)
1789	Józef Karol Kappe	Brak danych
1790	Józef Karol Kappe	Brak danych
1791	Józef Karol Kappe	Brak danych
1792	Józef Karol Kappe/Jan Bogumił Kierszka	Brak danych
1793	Jan Bogumił Kierszka/Józef Karol Kappe	Brak danych
1794–1797	Brak danych	Brak danych
1798	Józef Karol Kappe	Brak danych

Źródło: BK 1730. Opracowanie na podstawie rękopisu Magdalena Biniaś-Szkopek.

BIBLIOGRAFIA

Rękopis

Księga miejska Zbąszynia, rękopis, Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk, sygn. BK 1730.

Źródła wydane

Księga ławnicza miasta Nowego nad Wisłą (1416–1527), wyd. Krzysztof Mikulski, Wiesław Nowosad, Toruń 2012.

Księgi miejskie wojnickie, Advocatitalia, t. I, wyd. Józef Szymański, Wojnicz 1995.

Księgi wójtowsko-ławnicze miasta Lublina z XV wieku, oprac. i wyd. Grzegorz Jawor, Małgorzata Kołacz-Chmiel, Anna Sochacka; wstęp Piotr Dymmel, Lublin 2012.

Najdawniejsze zapiski z księgi miejskiej Pleszewa (1428–1444), wyd. Tomasz Jurek, [w:] *Wielkopolska dawniej i dziś. Studia, źródła i materiały*, t. I, Poznań 2011.

Najstarsza pleszewska księga radziecka: zapiski z lat 1485–1519, wyd., przeł. i oprac. A. Kozak, [w:] *Wielkopolska dawniej i dziś. Studia, źródła i materiały*, t. IV, Poznań 2014.

Szamotulska księga ławnicza z lat 1567–1579: Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz Ms. boruss. fol. 1002, wyd. Antoni Gąsiorowski, Tomasz Jurek, Izabela Skierska, Szamotuły 2010.

Opracowania

- Bartoszewicz Agnieszka, *Księgi sądowe Nowej Wsi (Łobzowskiej) z drugiej połowy XV*, „Studia Źródło-
znawcze” 2001, nr 39.
- Bartoszewicz Agnieszka, „*Pauperes litterati*” w polskich miastach późnego średniowiecza, [w:] *Europej-
czycy, Afrykanie i inni. Studia ofiarowane Profesorowi Michałowi Tymowskiemu*, red. Bronisław
Nowak, Mirosław Nagielski, Jerzy Pysiak, Warszawa 2011.
- Bartoszewicz Agnieszka, *Piśmienność mieszczańska na późnośredniowiecznym Mazowszu. Problemy
i perspektywy badawcze*, „Rocznik Mazowiecki” 2010, nr 22.
- Bartoszewicz Agnieszka, *Piśmienność mieszczańska w późnośredniowiecznej Polsce*, [w:] *Histo-
ria społeczna późnego średniowiecza. Nowe badania*, red. Sławomir Gawlas przy współudziale
M.T. Szczepańskiego, Warszawa 2011.
- Bartoszewicz Agnieszka, *Piśmienność mieszczańska w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012.
- Bartoszewicz Agnieszka, *Warta. Społeczeństwo miasta w 2 połowie XV i na początku XVI wieku*,
[Warszawa 1997].
- Bogucka Maria, Samsonowicz Henryk, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*,
Wrocław 1986.
- Budka Włodzimierz, *Papiernie poznańskie*, [w:] *Antologia prac historyka papiernictwa Włodzime-
rza Budki*, red. Józef Dąbrowski, Nowa Ruda 2009.
- Burchardt Jarosław, Meissner Roman K., Burchardt Dorota, *Oddech śmierci – zaraza dżumy w Wiel-
kopolsce i w Poznaniu w pierwszej połowie XVIII wieku*, „Nowiny Lekarskie” 2009, nr 78.
- Chojnacka Kazimiera, *Archiwalia wielkopolskich miast szlacheckich (okres staropolski)*, „Archeion”
1970, nr 54.
- Dzieje Zbąszynia*, red. K. Rzepa, Poznań 2014.
- Friedberg Marian, *Kancelaria miasta Kazimierza pod Krakowem 1335–1802*, „Archeion” 1962, nr 36.
- Grimsted Patricia Kennedy, *Księga Metryki Ruskiej w Bibliotece Kórnickiej. Akta kancelarii królew-
skiej z lat 1609–1612*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1993, z. 23.
- Grulkowski Marcin, *Definicja i klasyfikacja ksiąg miejskich. Księgi w kancelariach miast obsza-
ru Hanzy*, [w:] *Nauki pomocnicze historii. Teoria, metody badań, dydaktyka*, red. Aleksandra
Jaworska, Robert Jopa, Warszawa 2013.
- Grulkowski Marcin, *Najstarsze księgi miejskie Głównego Miasta Gdańska z XIV i początku XV wieku.
Studium kodykologiczne*, Warszawa 2015.
- Hajdrych Łukasz, *Księga wójtowska miasta Kleczewa jako źródło do badań mikrohistorycznych*,
[w:] *Źródła historyczne: nowe konteksty-badania-interpretacje*, red. Violetta Julkowska, Sabina
Jakutović, Piotr Krajewski, Poznań 2017.
- Jurek Tomasz, *Mikrokosmos prowincjonalny. Nad najstarszą księgą miejską Ponieca*, [w:] *Aetas me-
dia, aetas moderna. Studia ofiarowane profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi w siedemdziesią-
tą rocznicę urodzin*, Warszawa 2000.
- Karpiński Tomasz, *Morowe powietrze w kronikach miejskich Wschowy i Zbąszynia w początku XVIII
wieku*, „Rocznik Leszczyński” 2016, nr 16.
- Krasoń Józef, *Zbąszyń z przełomu wieku XVI-go i XVII-go*, Zbąszyń 1935.
- Łosowski Janusz, *Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego od XV do XVIII wieku*,
Lublin 1997.
- Łosowski Janusz, *Księgi miejskie Bełżyc (XVI–XVIII w.)*, „Archeion” 1989, nr 86.

- Ogonowska Ewa, *Oprawy zabytkowe i artystyczne XIII–XIX wieku*, Gdańsk 1993.
- Piekosiński Franciszek, *Średniowieczne znaki wodne*, Kraków 1893.
- Piskorska Helena, *Organizacja władz i kancelarii miasta Torunia do 1793 r.*, Toruń 1956.
- Płaszczyńska Katarzyna, *Dekoracje opraw skórzanych XVI–XVII w. – figuracyjne motywy na radełkach (na przykładzie opraw z Biblioteki Księży Misjonarzy w Krakowie)*, [w:] *Problemy edytorstwa, bibliologii i typografii*, red. Agata Ptak, Katarzyna Baran, Lublin 2011.
- Polski słownik archiwalny*, red. W. Maciejewska, Warszawa 1947.
- Radtke Irena, *Kancelaria miasta Poznania do 1570 r.*, Warszawa 1967.
- Samsonowicz Henryk, *Średniowieczne księgi sądowe małych miast w Polsce*, [w:] *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów. Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. Tomasz Jasiński, Tomasz Jurek, Jan M. Piskorski, Poznań 1997.
- Stanko Przemysław, *Zaginiona najstarsza księga miejska Kęt z XIV–XVI wieku*, „Archiwista Polski” 2009, nr 54, z. 2.
- Stankowa Maria, *Kancelaria miasta Lublina XIV–XVIII w.*, Warszawa 1968.
- Szczepańska Luiza, *Księga miejska Zbąszynia (BK 01730) – analiza kancelaryjno-archiwalna*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2017, praca licencjacka napisana pod kierunkiem naukowym dr Magdaleny Biniąś-Szkopek, rkps.
- Sztachelska Alina, *Trzy księgi miejskie białostockie*, „Archeion” 1968, nr 50.
- Szymański Józef, *Nauki pomocnicze historii*, wyd. 6, Warszawa 2004.
- Tandecki Janusz, *Dokumenty i kancelarie miejskie*, [w:] *Dyplomatyka staropolska*, red. Tomasz Jurek, Warszawa 2015.
- Warschauer Adolf, *Die Städtischen Archive in der Provinz Posen*, Leipzig 1901.
- Wyrozumska Bożena, *Kancelaria miasta Krakowa w średniowieczu*, Kraków 1997.
- Zbąszyń. *Zarys historii dziejów miasta*, red. Eugeniusz Kurzawa, Zenon Matuszewski, Zielona Góra 1985.
- Żurek Dorota, *Przestrzeń i społeczeństwo Chrzanowa średniowiecznego i nowożytnego*, Kraków 2015..
- Żurowski Stanisław, *Organizacja papierników polskich XVI w.*, „Biblioteka” 1960, nr 1/29.
- Żurowski Stanisław, *Znaki wodne papiernictwa wielkopolskiego XVI–XIX w.*, „Biblioteka” 1965, nr 5/57.

ABSTRACT

MAGDALENA BINIAŚ-SZKOPEK

ALDERMEN’S REGISTER OF THE TOWN OF ZBĄSZYŃ (1588–1914) – A FORGOTTEN SOURCE OF THE HISTORY OF ZBĄSZYŃ IN THE COLLECTIONS OF THE KÓRNIK LIBRARY

The collections of the Kórnik Library include an aldermen’s register of Zbąszyń, which was kept between 1588 and 1914. For centuries, it was the most important book documenting the town’s life. The article contains a detailed analysis of records entered in the volume. The text is accompanied by an annex containing the first list of the most important town officials – the mayors and wójtowie (Vögte).